

Yleiskuva Suomen paikannimistä

EERO KIVINIEMI *Perustietoa paikannimistä*. Suomi 149. Mänttä 1990. 243 s.

1. Maallikoita ja tutkijoitakin kiinnostavat yleensä eniten oudot ja harvinaiset paikannimet. Eero Kiviniemi on kuitenkin äsken ilmestyneessä kirjassaan lähentynyt selvittämään, mikä Suomen paikannimistössä on tavallista. Hän kohdistaa huomionsa erityisesti kolmeen kysymykseen: (1) mitkä ovat paikannimemme yleisimmät perusosat, sellaiset kuin *-lahti*, *-mäki*, *-suo*; (2) mitkä yleisimmät appellatiiviset määritteet, sellaiset kuin *Kivi-*, *Riihi-*, *Silta-*, ja (3) mitkä ovat yleisimmät paikannimemme? Teos keskittyy siis ensi sijassa paikannimistön leksikaalisten pääpiirteiden selvittelyyn. Yleiskuvan luominen tavallisesta nimistöstä on perusteltua ennen kaikkea siksi, että vain siten paljastuu nimenannon systemaattisuus, nimistön typologia.

On selvää, että tällainen tutkimus voi syntyä vain atk:ta ja nimitoimiston yleiskokoelmaa hyväksi käyttäen. Kiviniemi ei ole voinut tutkimusapulaisineenkaan laskea yksin lipuin yleisko-

koelman kaikkia nimiä. Hän on esitutkimuksen ja koetoksien perusteella päättänyt mittausmenetelmään: millimetri-mitalla on mitattu yleiskokoelman sama-alkuiset lippuniput ja muutettu kertomien avulla nimimääräksi. Näin on saatu tietokannoiksi 900 yleisintä tai yleisimpiin kuuluvaa paikannimien määriteosaa ja 1000 yleisintä tai yleisimpiin kuuluvaa paikannimeä. Kolmas tärkeä tietokanta, n. 1000 paikkoja luokittelevaa appellaatiivia, on täytynyt koostaa toisin menetelmin: poimimalla maastoappellatiiveja yleiskokoelmasta, opintotutkielmista ja kirjallisuudesta, etenkin Viljo Nissilän teoksista. Muitakin tietokantoja tekijällä on ollut. Niistä tärkein on 1920-luvulla ilmestyneen kymmenosaisen Suomenmaa-teoksen nimihakemistot, yhteensä 56 000 nimeä. Suomenmaa-teos ja sen karttaliitteet kuvastavat hyvin 1920-luvun asutusnimistöä ja keskeistä luontonimistöä, makrotoponyymeja. Sen sijaan suppean piirin käytössä olevat mikrotoponyymit eivät ole mittakaavassa 1 : 400 000 piirrettyihin karttoihin mah-tuneet.

2. Paikan lajeja käsittelevässä luvussa (s. 44–85) Kiviniemellä on kaksi keskeistä asiaa: luokittelumalli ja kutakin luokkaa ilmaiseva tärkein sanasto. Paikan lajeja ilmaistaan tavallisesti yhdysnimen perusosalla (esim. *Peltoniemi*, *Niemipelto*) tai yksiosaisella nimellä (esim. *Niemi*, *Kallio*). Yleisimpiä perusosia hän käsittelee vielä erikseen toisessa luvussa (s. 106–118).

Nimistöä on luokiteltu ennenkin, mutta Kiviniemen tässä teoksessaan esittämä luokittelu on suomalaisessa kirjallisuudessa kunnianhimoisin. Erityisesti on korostettava sitä, että luokittelu on laadittu suomalaisesta luonnon- ja kulttuurimaisemasta lähtien. Perusjakona on *luontonimet* ja *kulttuurinimet*. Luontonimien pääryhmiä ovat *maastonimet* ja *vesistönimet*, kulttuurinimien pääryhmiä taas *asutusnimet* ja *viljelysnimet*, mutta kulttuurinimiin kuuluvat myös aluetta (pitäjä, kaupunki, taajama, kulmakunta jne.) ja artefaktia (tie, veräjä, lato jne.)

tarkoittavat nimet. Kiviniemi on kuvannut graafisesti myös eri luokkiin osuvien nimien määriä. Kolme suurinta luokkaa ovat järjestyksessä peltojen nimet, lohkotilojen nimet ja maankohoumien nimet. Luokkia alaryhmineen on yhteensä yli 40.

Paikan lajien luokittelu on tietenkin paikkojen, ei nimien luokittelua. Toinen asia on sitten se, miten Suomen kansa on maastoappellatiivien avulla ilmaissut saman asian, jonka Kiviniemi on luokkiinsa puristanut. Kiviniemi vilauttaa analyysissään myös semanttista komponenttianalyysia, mutta toteaa, että aina ei ole kovinkaan selvää, mikä jonkin topografitermin semanttisista piirteistä on keskeisin. Siksi esimerkiksi merkityspiirteet MAANPINNAN MUOTO, MAAPERÄN LAATU ja KASVILLISUUS kytkeytyvät usein yhteen.

Kiviniemi on ryhmitellyt paikanlajiluokkiinsa yhteensä tuhatkunta maastoappellatiivia. Vaikka sanojen ryhmitelyssä on vielä ilmeisesti korjailun varaa ja virheitäkin (esim. *auhto* ensin »vain» luokkaan 63 kuuluvaa ja myöhemmin »vain» luokkaan 64 kuuluvana), pidän tätä luokkiin ryhmittelyä ansiokkaana ja suurta asiantuntemusta vaativana. Tosin Viljo Nissilän teoksista on tässä ollut paljon hyötyä. Monet Kiviniemen luettelamista sanoista ovat levikiltään suppealaisia, mutta kokonaisuudessaan paikan lajien kehikkoon sijoitetut sanat antavat hyvän kuvan kiellemme maastoappellatiiveista. Yleisimmät niistä (esim. *mäki*, *niemi*, *suo*, *saari*, *lampi*, *lahti* jne.) ovat neutraaleja ja asiallisia, mutta tarkoitetiltaan lähisukuisia paikkoja on samasakin murteessa nimetty vivahteikkaasti eri sanoilla.

Otan esimerkiksi luokan 62 (= *suo*; *hetteikkö*; *suonoiko*; *silmäke*, *lähde*). Selvien suon nimitysten ohella luettelossa on hetteikköä, rimpeä ja suonsilmäkettä tarkoittamassa toistakymmentä sanaa, jotka ovat tulleet vastaan Suomussalmella nimestäessäni: *aro* (tavallisesti heinä kasvava painanne kovalla maalla), *hete* ('lähde'), *hetteikkö*, *hyöleikkö* (ta-

vallisesti upottava, rapainen kohta suolla), *laseikko* (märkä, ei välttämättä upottava), *levä* (monissa paikannimissä, appellatiivina outo, tuntemassani *Levälahdessa* pitkää sammalta kelluu järvessä saakka), *läseikko* (sama kuin *laseikko* mutta yleisempi), *pulake* (vain yhdessä paikannimessä: *Pulakeperä*, järven lahti jossa lähde), *putikka* (kapeasuinen lahti tai erillinen syvä silmäke suolla), *rapakko*, *rimmikko*, *rimpi*, *rommakko* (tavallisesti veden täyttämä kuoppa muualla kuin suolla, usein rämeillä ja korvilla), *silmäke*, *tökrä* ~ *tökrö* ~ *ökrä* (tavallisesti osittain maanalainen puro). Kiviniemi luettelee hetteikköä, rimpeä ja suonsilmäkettä tarkoittavina yli 80 sanaa. Niistä esimerkiksi *limakko*, *purnu* ja *ujukka* tunnetaan Suomussalmellakin mutta ei tähän merkitysryhmään kuuluvina. Hetteikköjen nimityksissä variaatio aiheutuu osin varmaan affektistakin, sillä hetteiköt ovat olleet vaarallisia karjalle ja haittana ihmisenkin kulkiessa.

Kiviniemi huomauttaa, että yleensä erikoistermien tyypilliset tarkoitteet ovat pienempiä kuin yleistermien. Keskimääräistä suuremmille tarkoitteille riittävät siis yleistermit, kun taas pieni koko synnyttää helposti erikoisttermin tarpeen. Kaikkien tarkoiteluokkien sanasto ei ole paikkojen määräänkään nähden yhtä runsasta. Vaikka lahtia ja niemiä on suunnilleen yhtä paljon, on 'lahtea' ilmaisevia sanoja kolminkertainen määrä 'nientä' merkitseviin verrattuna. 'Saarta' ilmaisevia sanoja on vieläkin vähemmän kuin 'nientä' merkitseviä.

Pitäjännimestä *Kitee* Kiviniemi esittää sivumennen Nissilään tukeutuen selityksen, että nimi tulisi sanasta *kides*, *kiides* 'ketun tms. pesäluola' (s. 54, 71). Nissilän selitys on sekä ensi että varsinkin toisen tavun vokaalista ajatellen mahdoton. Liperissä on kyllä paikannimi *Kiessalo*, ja Nirvillä on Kiihtelysvaarasta sana *kiijjes* 'ketun pesä': *kiijeksessä*, mutta tähän Kiteen nimi ei voi perustua. Sen sijaan lähtökohdaksi sopii täsmälleen karjalan kielessä ja Suomen Pohjois-Karjalassa tunnettu adjektiivi *kiteä*

'nihkeä, hidas (keli, joessa veden juoksu)', joka äännetään Pohjois-Karjalassa *kittee* ~ *kittii* kuten pitäjännimikin. Primaaristi nimi on ehkä tarkoittanut Kiteenjokea. (Olen esittänyt yllä olevan selityksen 21.12.1975 sanomalehti Karjalaisessa esitellessäni Nissilän teosta Suomen Karjalan nimistö.)

3. Paikan lajien luokittelu ja siihen liittyvän sanaston ryhmittely on yksi kirjan keskeinen asia. Toinen on yleisimpien määriteosien tarkastelu (s. 119–162, ks. myös s. 11–16). Kun yhdysnimen perusosa tai deappellatiivinen yhdistämätön nimi (esim. *Kangas*, *Niva*) ilmaisee normaalisti paikan lajin, yhdysnimen määriteosa (esim. *Kuusiniemi*, *Koivuniemi*) erottaa samanlaiset paikat toisistaan.

Kirjassaan Kiviniemi esittelee sanasemanttisen luokittelumallinsa, jonka hän on laatinut 900 yleisimmän määriteosan perusteella. Luokkia on yhteensä 33, esimerkiksi sellaisia kuin Paikannimi, Henkilönnimi, Luonnonpaikka, Kulttuuripaikka, Luonnonkasvit, Luonnonfauna, Kotieläimet jne. Tämä koskee vain nimien sanasemanttista luokittelua ja analyysia. Esimerkiksi nimi *Kirveskoski* kuuluisi määriteosaltaan ilmeisesti luokkaan Kulttuurituote. Vaikka nimi onkin sanasemanttisesti täysin läpinäkyvä ja yksiselitteinen, nimeämisperuste ei vielä selviä. Sitä varten tarvitaan syntaktis-semanttista analyysia. Syntaktis-semanttisen analyysin Kiviniemi ohittaa kirjassaan (s. 12–13, 92–, 119–120) verraten vähällä, koska hän on pohtinut sitä perusteellisesti artikkelissaan »Voidaanko nimeämisperusteet luokitella?» (Kieli 2: 3–34, 1987). Artikkelin onkin tunnettava, jotta sanasemanttinen luokittelu ja sen asema tulisivat oikein ymmärretyiksi. Syntaktis-semanttinen luokittelu tarkoittaa yksinkertaisesti nimeämisperusteen selvittelyä syntaktis-semanttisten parafrasien avulla, ja tämän metodin Kiviniemi näkyy omaksuneen Kurt Zilliacukselta. *Kirveskoski*-tapauksessa parafraseja voisivat olla esimerkiksi (1) koski, johon kirves puto-

si, (2) koski, josta löydettiin kirves, (3) koski, jonka yli heitettiin kirves jne. Parafraasimenetelmä ei tässä tapauksessa eikä usein muulloinkaan tuota yksiselitteistä tulosta, ellei nimen asiataustaa tunneta.

Kiviniemen kaksitasoinen määriteosien luokittelusysteemi – sanasemanttinen ja syntaktis-semanttinen – vastaa pääpiirtein Viljo Nissilän nimeämisperusteiden luokittelua. Kiviniemi kuitenkin moittii Nissilän luokittelua epäjohdonmukaisuudesta: siinä on sekaisin molempia ja vielä muutakin. Tarkka vertailu on ulkopuoliselle melko vaikeaa, koska ei voi aivan varmasti tietää, mitä kuhunkin kategoriaan käytännössä lopulta kuuluu. Selvää kuitenkin on, että esimerkiksi Nissilän käsiteryhmä »liikenne ja kuljetus» (esim. *Huutokallio*, *Ratalahti*, *Hätävalkama*) hajoaisi sekä syntaktis-semanttisessa että sanasemanttisessa luokittelussa useaan ryhmään. Selvää myös on, että Zilliacuksen aloittama ja Kiviniemen edelleen kehittämä luokittelumalli on tiukkaa strukturalismia, Nissilän malli ei.

Lausesemanttinen eli syntaktis-semanttinen analyysi ei kuitenkaan aina paljasta yksiselitteisesti nimenantajan näkökulmaa, kuten mm. edellä mainittu *Kirveskoski*-tapaus osoittaa. Jos termi »nimeämisperuste» halutaan tiukasti rajoittaa tarkoittamaan vain sitä, mitä luokittelumallien avulla saadaan esiin pelkästä nimiasusta, niin varmasti tarvitaan väljempi termi tarkoittamaan muuta tietoa, jota nimien etymologioinnissa usein käytetään: perimätieto, paikan tuntemus, seudun historian ja kulttuurin tuntemus, kielimaantieteelliset seikat ja kaikkea tällaista tietoa yhdistelevä heuristinen päättely. Onko tuo termi yksinkertaisesti »asiatausta»? Käytännössähän asiatausta yleensä pitää olla jo tiedossa, kun nimiä ruvetaan ryhmittelemään formaalisesti nimeämisperusteiden mukaan. Otan esimerkin: Olen kuvitellut vuosia, että Suomussalmen pohjoisosassa olevan Pistojärven nimen määriteosaan sisältyy *pistää*-verbin johdos (jol-

loin sanasemanttinen luokka olisi Verbin yhdyssanamuoto, johon Kiviniemi on sijoittanut mm. sellaisia verbien syvära-kenteita kuin *Huuto-* ja *Möly-*). Mutta kun olen viime aikoina huomannut, että lähes kaikki kyseisen järvi- ja järvien ovat Vienasta tulleiden eräkalastajien nimeämiä ja että Vienan murteissa on substantiivi *pisto* 'pato', pidänkin nyt jokseenkin varmana, että järven nimeen sisältyy tuo sana (jolloin sanasemanttinen luokka on Substantiivi). Samanlaisia tapauksia Kiviniemi esittelee kirjassaan s:lla 157.

4. Palaan vielä määriteosien sanasemanttiseen luokitteluun. Kiviniemi on luokittelumallinsa pohjalta tarkastellut muutamia keskeisiä luokkia ja niihin sisältyviä lekseemejä. Kun 900 yleisintä määriteosaa niihin kuuluvine lippumäärineen on koodattu tiedostoksi, on saatavissa monenlaista kvantitatiivista tietoa. Tieto on luonnollisesti vain likimääräistä, koska monet määriteosat ovat monitulkintaisia. Niinpä *oja* merkitsee sekä luonnonpuroa (luokka Luonnonpaikka) tai kaivettua ojaa (luokka Kulttuuripaikka). Kullekin määritteelle on koodattu enintään kolme keskeistä merkitystä. Kiviniemi on myös ryhmitellyt synonyymisia lekseemejä käsitteiksi, esim. *kettu* + *repo* edustavat yhtä määriteluokkaa, samoin *honka* + *mänty* + *petäjä* jne.

Luokittain tehdystä analyysistä selviää esimerkiksi, että luonnonpaikkojen yleisimmät määriteosat ovat *Kivi-* (Suomen yleisin niemennimi on *Kiviniemi!*), *Ranta-*, *Mäki-*, *Suo-* + *Neva-* ja *Joki-*, luonnonkasveihin liittyvistä *Mänty-* + *Honka-* + *Petäjä-*, *Koivu-*, *Haapa-*, *Heinä-* + *Ruoho-*, *Leppä-* ja *Korte-*, luonnonfaunaan liittyvistä *Kettu-* + *Repo-*, *Karhu-* + *Kontio-*, *Mäyrä-* + *Sika-*, *Käärme-* + *Mato-*, *Susi-* + *Hukka-* jne. Poimin muutamia esimerkkejä siitä, millaisiin pohdintoihin määrällinen analyysi on johtanut Kiviniemen jo tässä kirjassa. Niinpä hän toteaa (s. 132), että vaikka haapavaltaisia metsiä ei ole juuri lainkaan, haapa on usein merkitty paikannimiin. Tällöin il-

meisesti harvinainen on luontunut paremmin paikan yksilöintiin kuin yleinen. *Käärme-*, *Mato-* ja *Sammakko-*nimien yleisyyteen on Kiviniemen mukaan osansa uskomuksilla. *Haukijärvi*-tyyppisiä nimiä ei voi hänen mielestään syntyä »ensi näkemältä» (kuten esim. *Pitkäjärvi*-tyyppisiä), vaan vasta kalastuksen perusteella. Sen vuoksi on huomionarvoista, että vaikka muikku on nykyisin tärkein sisävesikalamme, sitä merkitsevä sana esiintyy hyvin harvoin paikannimissä. Se osoittaa, että muikkua ei ole pyydetty nimettömistä järvistä.

Toisaalla (s. 190), käsitellessään yleisimpiä paikannimiä paikan lajin mukaan, Kiviniemi ihmettelee, miksi *Särkijärvi* on suhteellisesti yleisempi nimi kuin *Särkilampi*. Järvien nimissä *Särkijärvi* on näet tavallisempi kuin *Ahvenjärvi* ja *Haukijärvi*, mutta lampien nimissä *Särkilampi* on selvästi harvinaisempi kuin *Haukilampi* ja *Ahvenlampi*. Tarjoan yhden selitysmahdollisuuden: lampivesissä särki on melko harvinainen, koska se ei siedä happamuutta siinä määrin kuin ahven ja hauki.

Kiviniemen menetelmä nostaa tavallisesta nimistöstä esiin seikkoja, joita ei ilman tilastollista käsittelyä helposti huomaa. Yhtenä esimerkkinä voi mainita *Musta*-nimet, joita on *Valkea*-nimiin verrattuna kolminkertainen määrä (s. 150, 152, ks. myös s. 139). Paikan lajeittain tehdystä tilastosta (s. 193–194) ilmenee, että *Mustalahti* on Suomen yleisin lahdennimi. Kiviniemi etsii tälle selitystä antonymiasta ja tarjoaa vastakohtaksi toiseksi yleisintä lahdennimeä *Hietta* + *Hiekkalahti*. Ainakin Kainuussa *Mustalahti* ja *Hietalahti* -nimet tuntuvat yleensä syntyneen toisistaan riippumatta. *Mustialahtia* reunustaa yleensä sankka metsä, tavallisesti kuusikko, joka luo tummat kuvajaiset veteen. Lampien nimet *Mustalampi* ja *Valkealampi* esiintyvät sen sijaan Kainuussakin usein parinimillä.

5. Teoksen kolmas keskeinen luku, Erilaisten paikkojen yleisimmät nimet (s. 163–205), sisältää helposti luettavaa tie-

toa erilajisten paikkojen yleisimmistä nimistä. Kommentoin tätä kiinnostavaa lukua vain muutamien kohdin.

Asutusnimistössä on ilmeisen vanhoja *-maa*-loppuisia nimiä poikki Etelä-Suomen Lounais-Suomesta Kannakselle saakka. Kiviniemi arvelee (s. 182), että alkuaan on ilmeisesti ollut kyse erämaanomistuksista.

Järvien nimet ovat aina kiinnostavia. Kiviniemi luettelee 40 yleisintä järvennimeä. Nämä 40 nimeä riittävät n. 4000 järvelle. Määrä on suuri, kun järviä lasketaan olevan Suomessa yhteensä 8000–10 000, mistä yli 1 km²:n kokoisia n. 2300. Kuusi yleisintä järvennimeä ovat *Valkeajärvi* (~ *Valkeinen* ~ *Valkeainen*), *Pienijärvi* (~ *Pikku-* ~ *Vähä-*), *Saarijärvi*, *Särkijärvi*, *Pitkäjärvi* ja *Kivijärvi*. Näistä *nen*-loppuinen *Valkeinen* ~ *Valkeainen* on tyypillinen savolaisuus. *nen*-suffiksi on Kiviniemen mukaan saanut vedenkokoumien nimissä laajalti lähes samanlaisen funktion kuin *la*-suffiksi asutusnimissä.

Suurimpien järviemme nimet ovat valtaosaltaan niminä harvinaisia tai joskus lähes ainutkertaisia. Yleisin suurten järvien nimistä on *Pyhäjärvi*.

6. Kiviniemen kirja sisältää perustietoa nimenomaan Suomen suomenkielisen alueen tavallisista paikannimistä, siitä, mitkä ovat nimien yleisimpiä perusosia, mitkä määriteosia, mitkä yleisimpiä paikannimiä. Hänen perimmäinen ajatuksensa on, että yleisyysuhteista paljastuu samalla olennaista tietoa suomalaisesta nimisysteemistä. »Yleinen on ymmärrettävää», on hänen yksi otsikonsa.

Vaikka kirjan tarjoama tieto on monistakin syistä likimääräistä, niin että sitä voidaan erillistutkimuksin täydentää ja oikoakin, Kiviniemi on onnistunut tavoitteessaan. Tilastotietojen lisäksi kirja sisältää kymmenen hyvää levikkikarttaa. Tekijä esitti jo 1971 väitöskirjassaan ajatuksen, että nimenanto on paljolti malleihin sidoksissa, usein valmiiden nimien antamista uusille paikoille. Tuo käsitys näkyy hänessä vuosien mittaan vain

vahvistuneen, nyt ajatus toistuu entistäkin monitahoisempana (s. 209): »Mallien osuus ulottuu nimenmuodostuksen kaikille tasoille: nimien rakenteeseen, nimeämisperusteisiin ja niihin leksikaalisiin valintoihin, jotka liittyvät yksilöinnin idean ilmaisemiseen.»

Kirja ilmentää Kiviniemen omaa onomastista ajattelua. Hän pyrkii kultaaltaan kytkemään onomastisen teorian ja luokittelut nimien tarkoitteisiin, paikkoihin, nimenomaan suomalaiseen luonnon- ja kulttuurimaisemaan. Sen vuoksi hän esittelee taustaksi tarkkoja tietoja mm. väestön ja maatilojen määrästä, eri puulajien osuudesta metsissämme jne. Teoria pohjautuu aineistoon ja viime kädessä kirjoittajan ja muiden nimestäjien kenttäkeruissa kertyneeseen tietoon. Kenttätöössä tutkijallekin paljastuu parhaiten nimenantajan ja nimenkäyttäjän näkökulma, jota tutkijan tulee luokitte- luj rakentaessaan tavoitella. Suomalainen nimestystapa saa Kiviniemeltä kiitosta. Tosin rivien välistä on luettavissa, että myös peltojen ja latojen nimet olisivat aina ansainneet oman lippunsa.

Kiviniemi sanoo kirjoittaneensa teok- sensa alan opetusta ja yleistä paikan- nimitietämystä ajatellen. Kirjasta on nähtävissä, että Kiviniemellä tutkimus ja opetus ovat kohta kaksi vuosikymmentä liittyneet läheisesti toisiinsa. Nyt valmiina oleva teos luo mainiota taustaa esi- merkiksi opintotyönä tehtäville alue- monografioille.

Ikävä erehdys on sattunut kustantajal- le. Kirjan sisäkannen mukaan kyseessä on Suomi-kirjan osa 148, jonka ISSN- tunnus 0355-1768. Luvut ovat kustanta- jalta jälkikäteen saadun tiedon mukaan virheellisiä; pitää olla: Suomi 149 ja ISSN 0355-0257 (takakannessa ISSN- tunnus onkin jo oikein).

ALPO RÄISÄNEN